

175 ANYS DE POESIA FERROVIÀRIA: EL SEGLE XIX

Jordi Font-Agustí

Enginyer i filòleg. Autor del llibre El ferrocarril en les arts i la literatura catalanes, coeditat per la Societat Catalana de Tecnologia i el Museu del Ferrocarril de Catalunya. jordifontagusti@gmail.com

Resum: L'objectiu d'aquest article és mostrar com, des del moment mateix de la seva arribada a Catalunya ara fa 175 anys, el ferrocarril ha estat sempre acompanyat per la creació poètica. Des de la circulació del primer tren i durant el creixement de la xarxa durant el segle XIX, els poetes de la Renaixença i del Modernisme celebraren amb odes i altres formes poètiques l'arribada d'un mitjà de transport que era un símbol del progrés. Quan calgué, però, optaren per poesia satírica per criticar-ne els efectes no desitjats. S'obrí així un espai per a la poesia de tema ferroviari que ha tingut continuïtat fins ara.

Paraules clau: ferrocarril, tren, poesia catalana, metàfores ferroviàries, Renaixença, Modernisme.

175 YEARS OF CATALAN RAILWAY POETRY: THE 19TH CENTURY

Abstract: This article seeks to show that, from the very moment of its implementation in Catalonia 175 years ago, the railway has always been accompanied by poetry. From the circulation of the first train and during the growth of the network in the 19th century, the poets of the *Renaixença* and *Modernisme* movements celebrated with odes and other poetic forms the arrival of a transport means that was a symbol of progress. When necessary, however, they used satirical poetry to criticize its adverse effects. This opened up a space for railway-themed poetry that has continued up to our day.

Keywords: railway, train, Catalan poetry, railway metaphors, *Renaixença*, *Modernisme*.

Des del moment mateix de la seva aparició, arreu, el ferrocarril fou atès per totes les arts, també per la poesia. Mentre que les pel·lícules, la pintura, la fotografia i les novel·les amb contingut ferroviari han tingut i tenen molta visibilitat i una comunitat aficionada que les busca i les col·lecciona, els poemes que parlen del tren solen trobar-se esparsos en revistes, en poemaris que inclouen altres temes i en alguna antologia escaussera. A Catalunya s'ha publicat poesia de tema o amb contingut ferroviari des del moment mateix que arrancà el tren de Mataró a Barcelona i en trobem de manera continuada fins ara que se'n compleixen 175 anys. No hi ha «poesia ferroviària», sinó que ha anat prenent les formes del corrent literari dominant en cada moment o en cada autor.

L'arribada del ferrocarril

La cultura popular fou la primera de prendre el ferrocarril com a tema per celebrar-ne la novetat, meravellar-se'n, lloar-ne el progrés, expressar els temors que devellava, fer-ne burla o assenyalar-ne els efectes no desitjats. Els versets publicats en la literatura de canya i cordill sobre la inauguració del ferrocarril de Mataró a

Barcelona esdevingueren molt populars i se'n feren moltes variacions:¹

Entre los inventos mil,
ninguno tan portentoso
como el ferro-carril.

Tan rápido como el viento
te lleva hasta Mataró
el carril, en un momento.

Jamás tal cosa se vio,
comer en Barcelona
y cenar en Mataró.

[...]

Les inauguracions de les línies i de les estacions durant el segle XIX anaven acompanyades d'encunyacions de monedes, encàrrecs de composicions musicals i certàmens literaris en què participaven els millors escriptors del moment. Les seves obres solien ser odes al fer-

1. «Entre los inventos mil», a Antoni R. DALMAU, *El «carril» de Mataró: 1848-1948*, Barcelona, 1948.

rocarril, el progrés del qual esdevenia un símbol, i a la germanor entre les ciutats i els territoris que unia, tot això expressat amb la retòrica florejada característica de mitjans del segle XIX i el to ampul·lós pensat per a la declamació; després, els modernistes es referirien al ferrocarril en uns termes més temperats i hi introduirien temes nous.

La inauguració del ferrocarril de Girona a França fou una de les grans fites de la construcció de la xarxa ferroviària. *La Crónica de Cataluña* del 22 de gener de 1878, a més de donar-ne la notícia, publicava una oda de Miquel Victorià Amer i Ornar (1824-1912), un autor que va tenir notorietat com a poeta i va exercir càrrecs de responsabilitat a la Compañía de los Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y Alicante (MZA) en tasques d'administració. L'oda s'intitulava «En la inauguració del FC de Girona a França»:

Trenta anys que batallavam
Contra la roca del Pirineu.
Vuy ja esberlada, vuy ja vençuda
Tenim passera per ample freu.
Ja som aquí, França vehina,
Per abraçarte los catalans:
Som los del Bruch y els de Girona
Que avui t'allargan amichs les mans,
Ab rams de paumes y d'olivera
Juntem los pobles ab cor sens fel:
Pe'ls dos coronas guarda l'història,
Deu sols creava pe'ls dos un cel.
Veynats de segles vuy ens aplegan
Geni y constància per Deu i l'art,
Avuy, oh França, per Catalunya
L'Espanya't dona son Deu te guart.
D'antigües bregues la greu memòria
Cobri ab sa llosa l'etern oblit:
No son los pobles grans per la guerra
Mas de justícia per l'esperit.
[...]

El 1881, per celebrar la inauguració de la línia entre Barcelona i Vilanova, el setmanari barceloní *Lo Nunci* va publicar un número especial en el qual va col·laborar Frederic Soler, *Pitarra* (1839-1895), amb el poema «Barcelona y Vilanova»:

Ambduas ricas, nobles y faustuosas,
se paravan de lluny embadalidas,
del mar rebent las ufanosas vidas
y al mar mirant-se per trobar-se hermosas.

De les fonts del Comerç, sempre abundosas,
a dolls rebian aigües enriquidas,
y de las illas, a Colom rendidas,
los fruits y l'or que duhen naus nombrosas.

Germanas eran, y, en penós desterro,
estimant-se's miravan allunyadas;
germanas son, y'l cor me diu, y no erro,
que ambduas, somrisents y enamoradas,
ja tenen del Progrés brassos de ferro
per viurer sempre mes bo y abressadas.

L'any següent es va publicar a Vilanova i la Geltrú un volum² amb les obres del certamen literari celebrat per a l'ocasió. El premi a l'oda, consistent en una fulla de palmera d'or i plata, el va guanyar Francesc Matheu i Fornells (1851-1938) amb «La cansó del ferro-carril», un romanç de sis estrofes amb tornada, escrit el 1876:

Febrosa, assedegada,
ab l'ánima inflamada,
la máquina se'n vé,
dexant en sa carrera
sa borbollant fumera,
son poderós alé.
La eterna sed de vida
li dona una embestida
que ni fexugues cárregues,
ni'ls segles minvarán.
Avant, potentia màquina!
Avant y sempre avant!

Per rius y fondalades,
per negres foradades,
per l'ayre sobre'ls ponts,
per tot corra y trasmuda
la rengla llargaruda
d'atrafegats wagons.
Per tot son crit d'alerta
que mil ressons desperta
l'acull de gotx, esplèndida,
la terra palpitant.
Avant, potentia màquina!
Avant y sempre avant!
[...]

L'enginyer i escriptor mataroní Melcior de Palau i Català (1842-1910) va guanyar dos premis en aquest mateix certamen, un per una memòria sobre els avantatges que la via fèrria aportava a la societat i un de poesia per l'oda en castellà «Al ferrocarril».³

El 1883, per celebrar l'arribada del ferrocarril a Valls, es va editar en aquesta ciutat, a iniciativa del periodista i editor Eusebi Oller i Garriga, un quadern literari, titulat *Valls-Vilanova-Barcelona*,⁴ una publicació «escrita en idioma català y dedicada á conmemorar la inauguració del ferro-carril» (figura 1). Narcís Oller i Josep Yxart foren decisius en la captació de les plomes catalanes del moment, com Dolors

2. *Certamen literario de Villanueva y Geltrú: celebrado con motivo de los festejos con que solemnizó esta villa la inauguración de los ferrocarriles directos de Madrid y Zaragoza á Barcelona en la sección comprendida entre esta capital y Villanueva*, Vilanova i la Geltrú, Impremta del Ferrocarril J. A. Milà, 1882.

3. Però aquestes no van ser, ni de bon tros, les úniques peces literàries que van celebrar la fita ferroviària a Vilanova. El 2006, es va publicar en aquesta ciutat el recull *Poesia en temps del ferrocarril: Resum poètic dedicat a Vilanova i la Geltrú: Francesc Gumà i Ferran i el ferrocarril*, obra de l'estudiós local Miquel Altadill Giner. S'hi recullen quaranta-set poemes escrits entre 1865 i 1893, publicats en diaris de l'època i llegits en actes de celebració d'alguna novetat relacionada amb la connexió ferroviària de Vilanova o d'homenatge als seus promotors.

4. *Valls-Vilanova-Barcelona*, Valls, Impremta La Catalana, 1883.

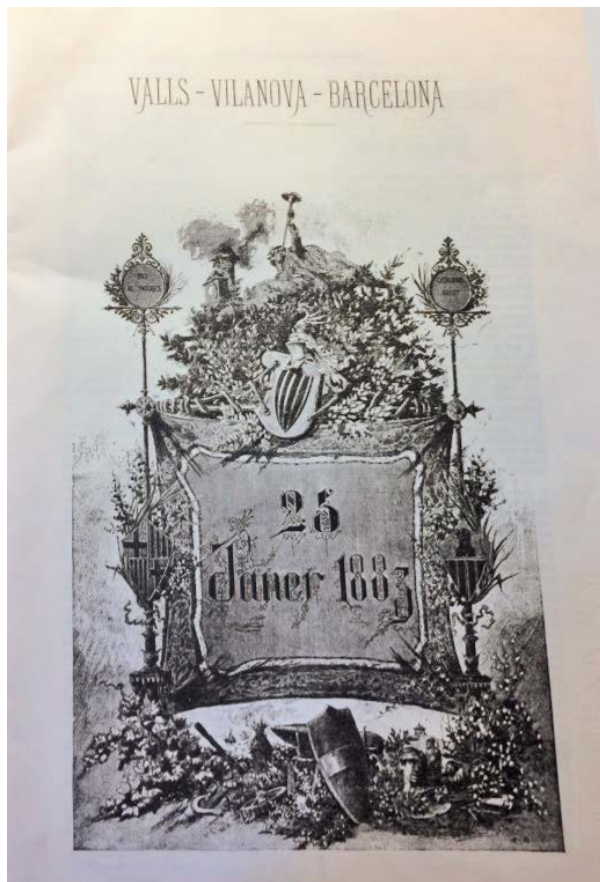

FIGURA 1. Quadern literari *Valls-Vilanova-Barcelona*, il·lustració de Bonaventura Casas, Valls, 1883.

FONT: Biblioteca de Catalunya.

Monserdà, Damas Calvet, Francesc Ubach o Claudi Omar, però només en dotze dels seixanta-un poemes del quadern es parla del ferrocarril.

Obre la sèrie de col·laboracions en el quadern el poema «A la vila de Valls», de Francesc Coll (?-?), per a qui el ferrocarril dona vida i du el progrés:

Avuy, per volta primera,
Escampant negra fumera,
Lo ferro-carril veuràs,
Rica vila, encisadora,
Ab quin gotx esperas l'hora
De donar lo més gran pas!

* *

Lo carril te darà vida;
Son xiulet *avant* te crida;
Lo seu pas es de Progrés:
Amunt doncs, vila de glòria,
Que desde avuy á ta historia
Afeirás nous llorés.

Dolors Monserdà (1845-1919) hi va publicar el poema «Al ferro-carril», que tracta de tres temes clau: la modificació sobtada d'uns paisatges que fins aleshores s'havien transformat molt lentament, la unió entre territoris i la legitimitat moral del ferrocarril:

Gegant, qu'entre férreas masses,
penetres dins altius monts,
y unint escampades rasses,
al màgich poder enlasses
les mes llunyanes regions,
al trovarme en ta presencia,
s'aixeca al cel l'esguard meu,
puig descobro en ta potencia,
lo foch de la inteligencia
encés per la ma de Deu!

«La locomotora», de l'enginyer, poeta i dramaturg figuerenc Damas Calvet i de Budallès (1836-1891), utilitza de manera exhaustiva la semblança de la màquina amb un monstre amable:

Creia l'hom fa temps qu'havia
dels monstres passat la era,
quan una nova quimera
Steffenson crea un dia.
Foch en sas venas tenia,
membres de ferro, y tan mansa
que enloch de fugir s'atansa,
que'l ser mes feble l'adoma,
y, missayera coloma,
es dels pobles la esperansa.

Passa'ls monts com una fura,
salta correchs com l'isart,
com gavina ran del mar,
com au cap riu la detura.

Complement de sa armadura
es son voleyant capell
d'aygua y fum... ¡Monstre novell
a la carrera, a la prova!
¡Avuy fins a Vilanova,
y demà fins al Vendrell!

El mateix títol, «La locomotora», té el poema de Maria Josepa Massanés i Dalmau (1811-1877), amiga de Dolors Monserdà, que també utilitza la metàfora del monstre i parla de progrés i d'unió entre els pobles:

¿Sentiu lo agút xisclé qu'eix monstreu estrany llansa
corrent pe'ls rails férreos romorós com riu,
y com terremoto retruny sota terra
y en torrents y serres retrona? ¿Sentiu?
Miràulo, s'atansa, sa gola ruenta,
blanca fumareda ab forsa espargeix,
y en quiscuna d'eixes rudes alenades,
los monts y planuries de boyra cubreix.
Com fornál ciclòpea brillant llurs entranyes
de les nits obscures entre la foscor,
ocultes aletes llurs costats, colpejan
movent terrorífich, infernal rumor.
¡Enrere! Lloch feuli, ses urpies ferrades
obstacles arramblan, no's paran per res;
sa verteginosa ràpida carrera
la marxa simila del modern progrés.
[...]

I encara un altre poema amb el mateix títol, el d'Emili Coca i Collado (1848-1920), fa referència al progrés:

No pares may: com fera neguitosa
travessa valls, planadas y montanyas
y lliscantne per entre sas entranyas
fes retrunyar ta veu tant portentosa.
Regenerantse'l mon, veu poderosa
com las distancias mès llunyanas guanyas,
mostrant arrèu la llum misteriosa
del ver progrés, avant tú l'acompanyas.
No pares may, gentil locomotora,
per tú no hi ha horitzonts, fes sempre via:
per lo mon ignorant ja ha sonat l'hora;
ja es arribat per ell lo gloriós dia,
puig de ton negre fum brolla l'aurora
que'l desvetlla del son que l'ensopia.

Tornem a trobar el motiu del monstre a «Lo carril», de Francesc d'Assís Ubach i Vinyeta (1843-1913), autor que introdueix el tema de la benedicció per part dels herois clàssics del nou invent:

[...]
Y veig las ciutats reyalas
vestint galas ostentosas,
y las testas soperbiosas
de cent héroes inmortalas.
César, Alexandro, Atenas,
Roma, Atila y tots parats,
en sas tombas redressats
movent palmas o cadenas;
contemplant espahordits
al monstre ab mirada encesa,
y en la pols de sa grandesa
trovantse tots ells petits,
un al altre's van dihent
ab vèu conmoguda y trista:
—Qui ha lograda tal conquista!
—Qui ha trovat tan rich invent!—
Y en la buydor sepulcral
s'amagan tots, ab la enveja
de que la historia no'ls veja
dalt d'aquell carro trionfal.
[...]

Encara es podria afegir a aquesta llista Conrad Roure i Bofill (1841-1928), que al poema «Lo ferro-carril» insisteix en el progrés, en la unió dels pobles i en la transformació del paisatge, i Claudi Omar i Barrera (1861-1931), poeta i periodista de *Las Noticias* i de *La Veu de Catalunya*, que insisteix en la idea del carril com a propagador de germanor a *En la inauguració del ferro-carril de Vilanova a Valls*.

Com s'ha pogut observar, en els poemes hi ha uns motius que es repeteixen. Els dos més comuns són la identificació del ferrocarril amb el progrés i la idea que agermana els pobles. És molt usada la metàfora de la locomotora com un monstre; el soroll de les rodes en passar sobre les unions dels rails, el fum que surt per la xemeneia, el vapor que expulsen les vàlvules i el foc del fogar, que en ocasions és visi-

ble des de terra, s'associen al rugit i a les emissions de foc d'un drac; el moviment de les bieles, les manovelles i els mecanismes de regulació fan pensar en les extremitats d'un monstre. Alguns dels poetes inclouen, com a fórmula de legitimitat social i poètica, la benedicció de Déu o dels clàssics sobre el nou invent. Un altre dels aspectes recurrents és la transformació del paisatge, perquè, mentre que els camins normalment s'adaptaven a les ondulacions i revolts del territori, el ferrocarril perfora túnels i obre rases per no sobrepassar un pendent i uns radis de corba determinats. Com a fons sempre hi ha el fet que el ferrocarril va ser un emblema per als liberals i una bèstia negra per als conservadors. La segona estrofa del citat poema «Al ferro-carril», de Dolors Monserdà, és un clar intent de conciliar posicions.

Sorprèn que en el quadern hi hagi un poema sobre un empleat ferroviari, «Lo guarda agullas», però menys si recordem que Damas Calvet era enginyer ferroviari. El protagonista és un guardaagulles que, quan veu el seu fill jugant a la via per on ha de passar el tren que s'apropa, tot i tenir la mà a la palanca del canvi d'agulles, li crida que s'estiri a terra i no dubta a deixar passar el tren per damunt seu en lloc de desviar-lo, perquè sap que, si ho fes, el duria sens dubte a la catàstrofe:

Hi hà en la via un tren qu'espera
per fer pas al tren del llamp,
y dringant, lo timbre eléctrich
diu que'l tren se vâ acostant.
Fâ estona que'l guarda-agullas
sa caseta n'ha deixat,
y, las mans en la palanca,
sent la màquina xiular.
Un noyet de cabells rossos,
separàntse del portal
de la barraca, à pedraltas
en la via està jugant.
Quan lo pare se'n adona
ja té'l tren... y està en sa mà
per la corva desviadora,
ó pé'l dret, ferlo passar.
¡Valgam Deu quins trens d'ideas
per sa pensa en un instant
atravessan! ¡Quants desvios
troban, y'ls cal sortejar!
Ventura que en sa consciència
dú un guarda-agullas lleyal,
y ans que véure'ls trens à micas
son cor posa sota'ls rails.
—¡Allargàssat! —al fill crida,
vers lo cel sos ulls mullats
girant, mentres la palanca
no abandona ab ferma mà.
Tan depressa no vayvena
lo pistó com son cor bat.
—Tinch un fill sobre la via
y'l tren passa com un llamp!
¡Quin bon àngel en tal trànzit
vindrà à aydarme? ¡Deu me val!—
Per fortuna res passava
de la mida, ni penjant

ganxo hi havia, ni queya
cap brasa del engrallat.
Als brassos del heróich pare
de correguda volà
lo fill. ¡Oh sant guarda-agullas!
¡y'l teu nom resta ignorat!

Entre les signatures del quadern *Valls-Vilanova-Barcelona* hi ha la de Juli Sivilla (?-?), delineant de la Compañía de los Ferrocarriles de Valls a Vilanova y Barcelona, que escrigué una mena de poema en prosa en què cita peons i enginyers:

Los brassers de un ferro-carril en construcció son uns verdaders héroes que, dirigits per los enginyers y armats de pichs y palas obran una trinchera que ha de destruir los més forts castells de la ignorància.

Entre els exèrcits antichs y els moderns sols hi ha una diferencia. Los soldats dels primers moren matant à son enemich en la lluyta, mentres que los dels últims derraman sa sanch per' donarli la vida.

L'any següent, el 1884, se celebrà un certamen literari a Valls, aquest cop amb motiu de la connexió entre aquesta ciutat i Calafell. Víctor Balaguer n'era el president; Àngel Guimerà, el vicepresident, i Josep Yxart, el secretari. De les vint-i-una peces publicades al llibre commemoratiu,⁵ deixant de banda les monografies econòmiques, només hi ha dues obres literàries que parlin del tren; a totes dues, les primeres estrofes són suficients per veure que contenen els mateixos motius que els que hem vist fins ara. La primera és el poema «La locomotora» (1882), de Ramon-Enric Bassegoda i Amigó (1856-1920):

Ab l'ànima de foch, arrobatada,
travessa'l mon en ales del vapor,
y porta en sí mateixa, la sagrada
augusta magestat d'un triòmfador.

Als pobles que famejan, generosa.
los dóna'l blat qu'als altres es sobrer,
y comparteix sa efusió amorosa
ab los pobles més llunys del mon enter.

[...]

Per'xó al vèuret á tu, locomotora,
exclamo jo, ofegant la veu al pit:
¡Segueix avant ta via redemptora,
qu'encara'ls pobles no han comprés ton crit!

El segon poema és «L'arribada», de Joaquim Riera i Bertrán (1848-1924):

Sí: es ella, que s'acosta,
ab sublim renillá y blanca fumera:
l'amor d'uns altres pobles du en resposta
al amor d'aquest poble que la espera.

5. *Certamen literari iniciat per la societat Círculo Español y celebrat en lo dia 1er. de febrer ab motiu de la inauguració del tros de ferrocarril de Calafell á Valls, Valls, Imprenta La Catalana, 1884.*

Com missatgera
promesas derramant llisca y s'atansa;
es grandiosa y es justa,
es conhort y esperansa.
La indústria prepotenta, al elegirla,
multiplicá'ls seus dons pera servirla,
desplegantse en magnífica avansada.
Es la locomotora
la que arriba ab empenta voladora,
espurnejant-li'l foch de sa mirada,
glatint son cor en flama enamorada.
[...]

També a les comarques de Lleida s'escrigueren himnes al ferrocarril. En aquest cas és una obra del mestre organista Vicenç Bosc, de Talarn, que fou estrenada el 24 d'agost de 1891.⁶

Escolteu el gran crit de la Conca
que ardent brolla de dins de cors mil,
com lleó amb heroisme ronca
cridant: Visca el Ferrocarril.
[...]

Els carrilets

La inauguració del tren de Sant Feliu de Guíxols a Girona el 29 de juny de 1892 és un altre bon exemple de les celebracions fastuoses que s'organitzaven. Les cròniques de l'època parlen de multituds, de façanes engalanades i dels cors Gesòria i Avant cantant serenates dedicades als promotors del ferrocarril. *El Noticiero* de l'endemà li dedica una portada especial, dona notícia d'una exposició de belles arts per solemnitzar la inauguració i reproduïx l'himne escrit per P. Colomer (?-?):

Surt de Sant Felú frenétich
entre mitg d'aclamacions
y d'esclats de goig que cridan
¡que Déu vus dó bona sort!
y corrent tan com la vista,
y ficantse dins desmont,
y xiulant per despedida,
y bronzint y fent remor,
y atravesant camps
y serras, tan lo plá com montanyós,
corra com llamp, mestres crida
—¡¡Pas al progrés, que jo'l soch!!

També a l'Empordà, cinc anys abans, el poeta i dramaturg palamosí Francesc Marull i Savalls (1858-1933) va escriure l'obra «La sortida del tren», que va ser «llegida ab molt d'aplauso en lo teatre Cervantes de Palamós la nit del 23 març de 1887»,⁷ per celebrar la inauguració d'un altre dels carrilets, el d'aquesta ciutat a Flaçà i a Girona:

6. Miquel LLEDÓS Y MIR, *Historia de la antigua villa hoy ciudad de Tremp*, edició facsímil, Barcelona, Barcino, 1977 (1917).

7. *Semanario de Palamós* (29 setembre 1887).

Mirau! S'omple de gent la carretera,
 y va tothom ab cara riallera
 camí de la estació;
 que avuy per nostra vila es un gran dia
 y se espera que surti lo tranvia
 per saludarlo ab crits d'aclamació.
 Fins l'aygua de la mar, ben intranquila,
 unintse à l'alegria de la vila
 se mou continuament:
 va l'eco repetint veus falagueras
 y, besant gallardets, flochs y banderas;
 «¡Pas al progrés!» va murmurant lo vent.
 [...]

A la mateixa vetllada, Marull llegí també el poema «Les estacions del tramvia»,⁸ que descrivia el trajecte, estació per estació:

Com que jo conech molt bé,
 pam per pam tota la via,
 vull dirvos per si us convé
 'l curs del nostre tranvia.

Al xiular dels conductós,
 y à las horas indicadas,
 surtirá várias vegadas
 del poble de Palamós.

[...]

Desde allá, quan siga l'hora,
 depressa com argent viu,
 la potent locomotora
 volará cap a Llofriu.

[...]

Y no's veurá satisfeta
 la máquina de rodá
 y de tocar la corneta
 fins arribar a Flassá.

Aquest poeta va ser especialment insistent en l'ús de la metàfora del ferrocarril com a encarnació del progrés. Ho va fer al poema «Lo tramvia del Baix Empordà» (1886):⁹

¿Sentiu aquesta fressa? Es qu'are lo tranvia
 ab magestuosa marxa surt ja de la estació,
 y's veu en tots los rostres un iris de alegria
 perquè en unir s'afanya los pobles ahont fa via
 ab llàs de germanó.
 Coloma missatgera d'amor y pau que vola,
 de l'una à l'altre vila d'eix lloch ampurdanés;
 mentres que en rails de ferre vertiginós rodola
 y del vapor en alas porta una idea sola,
 la idea del Progrés.
 [...]

I ho va fer també en un altre, «La locomotora» (1891),¹⁰ en què descriu les reticències d'una màquina envers el progrés i, quan el foc que l'encarna s'apaga ofès per la queixa, ella l'enyora, el reclama i l'accepta, i d'aquesta paràbola el poeta en fa una doctrina socialdemòcrata, dirigida als obrers:

De poble en poble corrent,
 se queixava amargament
 la rauda locomotora,
 del foch que alena brusent
 y sas entranyas devora.

—¡Malehit siga'l progrés!—
 exclamà en un fort accés;
 —qu'èll m'abrusa quant m'alenta.
 Lo foch và apagarse, ofés,
 y la maquinà potentia,

com ferida per un llamp,
 s'aturà en séch quant lo flam
 s'esfondrà, qu'era sa vida;
 mes llavors ab sentit clam
 mormolava avergonyida:

—¡Oh, sant progrés! ¡Quant t'anyor!
 Sens' tú, del baf de la mort
 sento la ratxe gebrada;
 torna à cremarme lo cor;
 que no visch sens' ta alenada.

Prénga exemple l'obrer que ingrati renega
 del capital, sens' veure al cap-de-vall,
 que'l capital es lo motor qu'engega
 la máquina potentia del treball.

Les crítiques

Però no tot eren flors i violes. L'aparició del ferrocarril suposà un contratemps per als carreters. El 1890, Francesc Marull s'hi referí al poema «L'ordinari» (1890), dins d'*Ayres del Ampurdà*. Descriu en primera persona la feina d'un conductor de diligència, la seva interacció amb el ferrocarril i els efectes que el tren tramvia de Girona a Palamós, el «tren petit», té en el seu negoci. En aquest cas, el protagonista admet que el ferrocarril té la partida guanyada:

Quant jo feya la carrera
 de Girona à Palamós,
 ¡llam del cel! quina delicia;
 ¡jalló si que dava goig!
 Al petar de las xurriacas,
 seguit d'algun xiscle fort,
 lo cotxe, forta bransida
 prenia, ab suau trontoll,
 y cap al Portal de Fransa
 rodolava à poch à poch.

[...]

8. *L'Autonomista* (Girona) (desembre 1985), suplement literari.

9. *Ayres del Ampurdà*, Palamós, 1890.

10. *Fullas y flors*, Sant Feliu de Guíxols, Impremta Octavio Viader, 1891.

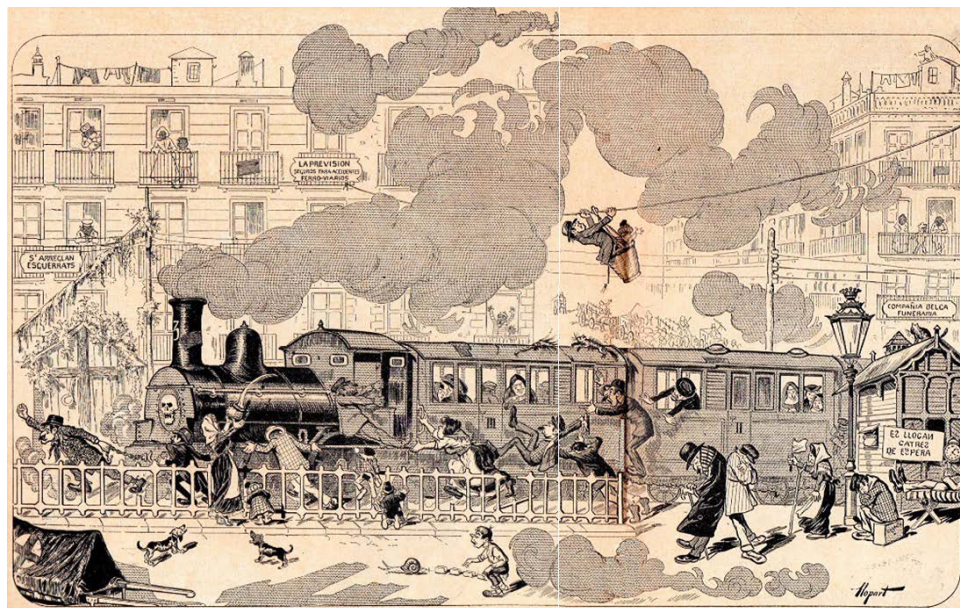

FIGURA 2. «Les glòries del carrer de Balmes», vinyeta de Joan Llopart, *L'Esquella de la Torratxa* (17 febrer 1905).
FONT: Arxiu Històric de Revistes Catalanes Antigues - Biblioteca de Catalunya.

Mes tart, del carril de Fransa
vingué la inauguració
y se'n ressentí una mica
nostre negoci. Llavors,
á Flassà, quant hi arribavam
'ans que lo carril hi fos,
se n'omplia de carruatges
la plassa de la estació. Venfa lo tren, brunsfá
del guarda-agullas lo corn,
la màquina's deturava
fent sotraquejà'ls vagons
y al obrirse la portella
del reixat, ¡ma, quin soroll!

¡Quin sarau! promte agolpantnos,
traginers y matalots,
los passatgers se trobaven
voltats per tots los cantons.

[...]

Are, parlant ab franquesa,
no hi ha rés à fer enlloch
y la carrera no dona,
de Girona à Palamós.
Lo remalehit tramvia
nos ha aixafat de dabó.
[...]

Tot i les odes de les inauguracions i els poemes entusiastes dels partidaris, el ferrocarril era rebut amb crítiques quan el traçat era barroer. El pas dels combois pels nuclis urbans amb locomotores de vapor va ser una font de conflictes. La rasa que va resseguir el carrer d'Aragó de Barcelona del 1882 al 1962 per unir les estacions del Nord i de Sants va omplir pàgines de vinyetes i versets satírics a les revistes de l'època. *L'Esquella de la Torratxa* publicà, el 17 de febrer de 1905, una vinyeta de Joan Llopart i Tresseres (1858-1937), titulada «Les glòries del carrer de Balmes»

(figura 2), amb motiu de l'anunci de la futura incorporació de material de tracció elèctric:

Un tren que pateix d'ofec
i es cansa en pujar una mica;
set cotxes bruts i esquistats
amb rodets que patinen;
una caldera amb forats
que, a més de vessar, esquitxa;
inútils valles que són
per al poble obstrucció contínuia;
cadenes que a cada pas
entrebanquen més que priven;
un trontoll fort i seguit;
una pudor que empastifa;
un xiulet escandalós
i una fumera maleïda,
que fa que tots els veïns
semblin fills de la manigua;
tot això, estimat lector,
és el que es perdrà de vista
quan el carril de Sarrià
se'ns converteixi en tramvia.
Però... i el constant perill
i exposició de la vida
del pacífic transeünt?...
Aquests són inamovibles.

Quan el 1902 es va construir el baixador del passeig de Gràcia, aparegué una publicació satírica que contenia una lletra de cançó titulada «Lo carril de las desgracias» (figura 3) i el poema «Lamentos de les mares de família».¹¹ La cançó, una contrafactum d'«As d'oros», té una dotzena llarga d'estrofes que parlen dels motius de la rasa, dels inconvenients que es preveia que provocaria, dels presumibles accidents i dels regidors promotors del projecte:

11. Barcelona, Imprenta de Lluís Tasso, 1902.

FIGURA 3. *Lo carril de las desgracias*, fullet anònim, Barcelona, Imprenta de Lluís Tasso, 1902.
FONT: Biblioteca de Catalunya.

Dos carrils are's volen casà,
no pas per amor sino per negoci;
diu que'l dot á tots dos tentà
¡qui ho creurà,
qui ho creurà!

Pero volan qu'aquí'ls hi paguém,
volan que'ls paguém, que'ls paguém la boda;
aixó si que may ho farém.
¡ja'u veurém,
ja'u veurém!

¡Ay, chuf, ehuf, chuf, ehuf, chuf!
¡ay, chuf, chuf, chuf, chuf, chuf!
¡fuig que vé'l carril fent desgracias mil!
¡Ay, que ja passa tren,
ay, que ve furient!
¡fora, qu'are vé empeytant la gent!

Vol passà pel carrer de Aragó
y partí pel mitj al passeig de Gracia.
A tot hora's farà funció
¡qué invenció, qué invenció!
Al que vaiji per llí à passeijà,
sent à mitj camí trobarà'l pantano.
Al que vingui deprèssa d'allà
s'hi tindrà d'assentà.

¡Ay, chuf, ehuf, chuf, ehuf, chuf!
[...]

«Lamentos de les mares de família» és força més catas-
trofista i exagerat i té també una intenció política:

¡Ay mares que teniu fills!
No'ls porteu à passeijà,
perque á n'el passeig de Gracia
un carril hi passarà.
Abandoneu vostras feynas

si voleu salvà amarguras,
surtiu totas al carré
á vetllá las criaturas.
Prepareus pel sufriment
que'l carril us donarà.
Vostres fills del vostre cor
gran perill han de passà.
Un dia un esglay terrible,
l'altra dia un gran espant,
l'altra dia à casa vostra
mal ferits us als duràn.
Los seus jochs de la ignocencia
ja estaràn en gran perill.
No'ls deixeu surtí de casa
Que'us als pot matà'l carril.
Vigileu las criaturas,
no las treyeu à esbargí,
que'l carril per ré's detura
y us las portarà á morí.
Pobres mares, deune gracias
á n'als passats regidors.
Digueu á n'als vostres homes
que no'ls donguin pas el vot.

Noves mirades amb el canvi de segle

Passades les convulsions per la proliferació de línies i les
grans operacions de concentració en mans de poques
companyies, el ferrocarril ja és vist com a part del paisatge
i font de plaer en viatjar-hi. El poeta Joan Maragall, tot i
que no publicà cap poema amb contingut ferroviari, des-
criu l'atractiu que té el viatge amb tren per si mateix al text
«Al carril» (1905).¹² En fa un elogi absolut, com si es tractés
d'una benedicció que es justifica per ella mateixa i que no

12. *Escrits en prosa*, Barcelona, Gustau Gili, 1912.

s'entén que ningú pugui deixar de banda. Maragall també inaugurarà la nostàlgia per la desaparició de les locomotores de vapor quan va deixar testimoni de l'última circulació de vapor al tren de Sarrià a l'article «L'últim xiscle», publicat a *La Il·lustració Catalana* del 24 de febrer de 1905.

Amb la fi del Modernisme, s'acaben les odes i les proclames enceses en favor del ferrocarril i del progrés que encarnava, però no la presència del ferrocarril a la poesia catalana. Noucentistes i avantguardistes agafaran el relleu i li donaran un nou significat poètic. Ara serà el moment, a tall d'exemple, de Josep Carner i el seus poemes «La bella dama del tramvia» o «Traspuament de llum» i de Joan Salvat-Papasseit amb «Encara el tram» o «Rails i més rails».

L'impuls de fer poesia amb contingut ferroviari ha anat passant de generació en generació i se segueix escrivint en els nostres dies.

Conclusions

Quan el ferrocarril va començar a circular a Catalunya, la poesia popular de canya i cordill el va prendre de seguida com a tema. Les inauguracions de les línies ferroviàries durant el segle XIX suposaven, gairebé sempre, la celebració de certàmens poètics en què participaven tant els autors locals com poetes consagrats. Eren odes i himnes, pensats per ser declamats, els temes principals dels quals eren el ferrocarril com a símbol del progrés, la modificació del paisatge i la unió dels pobles; la metàfora més habitual era la comparació de la locomotora amb els monstres mitològics. Amb el tombant del segle, Noucentisme i avantguardistes empraren noves formes poètiques per seguir parlant del ferrocarril. De fet, les mirades poètiques sobre el ferrocarril no s'han interromput mai, i el 175è aniversari de la seva aparició és una bona ocasió per rescatar de l'oblit aquest patrimoni poètic i ferroviari.

Bibliografia

- ALTADILL, Miquel. *Poesia en temps del ferrocarril: Resum poètic dedicat a Vilanova i la Geltrú: Francesc Gumà i Ferran i el ferrocarril*. Vilanova i la Geltrú: M. Altadill, 2006.
- Certamen literari iniciat per la societat Círculo Español y celebrat en lo dia 1er. de febrer ab motiu de la inauguració del tros de ferrocarril de Calafell á Valls*. Valls: Impremta La Catalana, 1884.
- Certamen literario de Villanueva y Geltrú: celebrado con motivo de los festejos con que solemnizó esta villa la inauguración de los ferrocarriles directos de Madrid y Zaragoza á Barcelona en la sección comprendida entre esta capital y Villanueva*. Vilanova i la Geltrú: Impremta del Ferrocarril J. A. Milà, 1882.
- DALMAU, Antoni R. *El «carril» de Mataró: 1848-1948*. Barcelona, 1948.
- FONT-AGUSTÍ, Jordi. *El ferrocarril en les arts i la literatura catalanes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Tecnologia: Museu del Ferrocarril de Catalunya (FFE), 2022.
- GARCÍA, Inmaculada (ed.). *Las letras viajan en tren: Un recorrido ferroviario por la literatura universal*. Madrid: Fundación de los Ferrocarriles Españoles, 2003.
- LLEDÓS Y MIR, Miquel. *Historia de la antigua villa hoy ciudad de Tremp*. Edició facsímil. Barcelona: Barcino, 1977 (1917).
- Lo carril de las desgracias*. Barcelona: Impremta de Lluís Tasso, 1902.
- MARAGALL, Joan. *Escrits en prosa*. Barcelona: Gustau Gili, 1912.
- MARULL, Francesc. *Ayres del Ampurdá*. Palamós, 1890.
- *Fullas y flors*. Sant Feliu de Guíxols: Impremta Octavio Viader, 1891.
- MOUREAU, François; POLINO, Marie-Noëlle (ed.). *Écritures du chemin de fer*. París: Klincksieck, 1997.
- PONCE, Juan Carlos. *Literatura y ferrocarril en España*. Madrid: Fundación de los Ferrocarriles Españoles, 1996.
- REVERSEAU, Anne. *Sur les rails: De Victor Hugo à Jacques Roubaud*. S. II.: Les Impressions Nouvelles, 2018.
- SAVAL, Lorenzo; LAARQUE, Antonio (ed.). *Litoral*, núm. 262: *Trenes: Arte y Literatura*, 2016.
- Valls-Vilanova-Barcelona*. Valls: Impremta La Catalana, 1883.